

Резюме

В статті установлення ліцензійних умов діяльності характеризується як хозяйственно-правовое средство обеспечения качества строительных работ. Сделаны предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины относительно процедуры лицензионной экспертизы.

В. В. ГРИГОР'ЄВА

Вікторія Василівна Григор'єва, асистент кафедри Маріупольського державного гуманітарного університету, здобувач Інституту економіко-правових досліджень НАН України

**ВИТОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПОРЯДКУ РОЗВ'ЯЗАННЯ
ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ ТА ВИНЕСЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ**

Звертаючись до історичних витоків формування судової системи і створення господарських судів в Україні, можна простежити послідовну реалізацію об'єктивної необхідності у створенні спеціальних судових установ або спеціальних складів у загальних судах для вирішення господарських спорів, в удосконаленні їхньої діяльності, в розвитку нормативно-правової бази, в зародженні сучасних господарсько-процесуальних інститутів. Історичний аспект необхідний для оцінки зусиль і досвіду науковців у багаторіччі, з їхнім прагненням до створення справедливого суду. Це питання є законним породженням минулого, воно виникло не на порожньому місці, за відсутності історичних «коренів», а базується на суб'єктивному волевиявленні панівної влади, явищем природним, органічним для країни¹.

Над дослідженням історичного розвитку і становленням спеціалізованих судів працювало багато вчених, зокрема В.С. Балух, В.С. Кульчицький, В.М. Палій, Д. М. Притика, В.В. Сердюк, Л.С. Сусла. Однак у цих авторів проблема юрисдикції судів за спеціалізацією не була предметом цільового дослідження, а розглядалась у контексті інших правових проблем, не пов'язаних зі здійсненням судочинства й постановленням найважливішого акта суду – судового рішення, що можна визначити актуальністю цього питання.

Метою даної статті є витоки та становлення порядку розв'язання господарських спорів, винесення судового рішення та формування вимог до нього, в різні часи українського державотворення.

Історію комерційних судів, які створювалися в різні часи та в різних державах, можна досліджувати крізь суди морські, консульські та ярмаркові. Кожен із цих судів був необхідністю часу, територіального розташування держави, необхідності захисту купецького стану – формування спеціальної купецької юрисдикції².

Слід зауважити, що історія становлення й розвитку господарських судів і господарського судочинства в нашій країні, невід'ємна від історії самої України. Взагалі появу судових органів в Україні дослідники пов'язують із періодом Київської Русі, коли суд ще не був відділений від адміністрації³. Тоді ж, у XII ст., стали створюватися перші купецькі корпорації та суди для торговельного стану.

В Уставі князя Володимира (980–1015 рр.) про церковні суди йдеться про те, що торгові міри і ваги передаються під охорону духовенства і церковних судів. Це було найкращим доказом того, що Київська Русь надавала пильну увагу торгівлі та її правовій регламентації⁴.

© В. В. Григор'єва, 2008

Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні

За «Руською правдою» не було чіткого розмежування між кримінальним і цивільним процесом. У кожному випадку застосовувався звинувачувальний процес, що базувався на визначеній системі доведень. Роль судових органів в українському процесі була зведена до мінімуму, до певного контролю за виконанням сторонами процесуальних правил та обрядів, до одержанням гривни на користь князя і судових податків на користь суду. Судові органи лише «допомагають» сторонам і за це одержують винагороду (арт. 99 «Руської правди»)⁵. Форма, в якій виносилося судове рішення, була усною. Найвищою судовою інстанцією був князь. Судове рішення виконували різноманітні княжі агенти і вірники, мечники та інші.

Перше згадування про торговий суд трапляється в Уставній грамоті новгородського князя Всеволода Мстиславовича 1135 р., яку він надав церкві Св. Іоанна Предтечі на Опоках. При цій церкві була створена Іванівська купецька спілка ("Іванівське сто") й засновувався торговий суд. Для управління купецькою спілкою князь поставив трьох старост від «житиїх людей», тисяцького від «чорних людей» і двох старост від купців для того, щоб «управляти їм усіма справами Іванівськими, і торговими, і гостинними, і суд торговий»⁶.

Судебник 1497 р. зберіг і підтвердив деякі торгові статті Руської Правди і встановив загальне правило, за яким навіть намісники і воєводи не повинні були судити без «лучших людей» і надав право здійснювати правосуддя над торговцями і ремісниками міським старостам і виборним цілувальникам.

Соборне Уложення 1649 р. поділяло купців на гостей, торгових людей гостинної сотні й торгових людей суконної сотні, а сотні поділяло на статті: велику, середню і малу. Слід відзначити, що Соборне Уложення не містило окремих положень відносно торгового суду.

Першим систематизованим нормативним актом, покликаним регулювати різноманітні відносини, які виникали в торгових справах, став Торговий устав 1653 р. Сам факт складання на той час особливого торгового уставу вказує на те значення, яке надавала держава торгівлі.

Соціально-економічні процеси, пов'язані з початком утворення всеросійського ринку і включення його до системи світової торгівлі, привели до прийняття значної законодавчої пам'ятки другої половини XVII століття – Новоторгового уставу 1667 р., який містив правові норми, що регулювали внутрішню та зовнішню торгівлю.

На нашу думку, перша спроба створити постійний, спеціальний для купецтва, суд належить цареві Олексієві Михайловичу (1667 рік), який ухвалив: «выдать дела купеческих людей в одном пристойном приказе, дабы волокитою по разным приказам им, купеческим людям, промыслов своих не отбывать» 7.

Подальший розвиток торговельні суди одержали за імператора Петра I, який у 1721 р. створив Головний магістрат спеціально для розгляду торговельних справ. У період царювання Петра I вищою судовою інстанцією став Сенат, що прийшов на зміну Государевій Боярській Думі і Розправній Золотій Палаті⁸. Суди, створені при митницях і ратушах, називалися по-різному, залежно від підпорядкованості, – митні суди, городові магістрати тощо⁹.

Двома царськими указами від 30.01.1699 р. для розгляду спорів між гостями та посадськими людьми взагалі, в тому числі й торговцями, в Москві була створена бурмістерська палата, а в інших містах – земські ізби, як суди нижчої інстанції.

У 1718 р. Петро I видав резолюцію «для ведомства всех посадских людей», за якою обов'язком тільки-но створених центральних органів управління – колегій – стало «устроить во всех городах магистраты, по примеру Риги и Ревеля». Вищий суд і розгляд торгових справ були покладені на комерц-колегію, як на спеціальну установу у справах купецтва.

Сенатським указом від 26.08.1727 р. був затверджений Устав про митний словесний суд, який детально регламентував перехід від усного судочинства до письмової форми, яка використовувалася задовго до цього як у митницях, так і в ратушах. Але сама назва цього суду – «суд митный за словесными проханнями» – показувала, що при складанні цього уставу законодавець мав на увазі якщо не виключно, то переважно торговий суд.

Регламентом від 29.11.1753 року про стягнення мита в Оренбурзі і Троїцькій фортеці передписувалося, щоб купцям і всім торговим людям у їх справах і промислах тяганини не чинили і щоб спори між ними, не звертаючись до справжнього суду, негайно розглянуті були.

Певні зміни у торгове судочинство внесла судова реформа, проведена за часів Катерини II у відповідності з Установами для губерній від 7 листопада 1775 р. Була створена судова система, підвалиною якої став становий принцип формування судів.

На підставі указу від 14.11.1795 р. в Одесі був створений «Особливий для російських купців магістрат», за визначенням тих років – «міське розпорядче і судове місце, кероване міщанами». Одеський магістрат крім адміністративних функцій органа міського управління розглядав судові справи міщанства. Значну масу серед цивільних справ, які розглядалися магістратом, становили торгові справи. До складу магістрату входили: міський голова, бургомістри, ратмани, словесні судді й міський староста. В судовому відношенні магістрат поділявся на сирітський і словесний суди.

10.03.1808 р., був затверджений Устав комерційного суду для Одеси. Майже одночасно указом сенату від 12 травня 1808 року було передписано «учредить в Таганроге коммерческий суд на таком точно основании, как оный назначен в Одессе». Іменним указом Сенату 1.04.1819 р. був створений комерційний суд у містечку Рені для Бессарабської області «на тех же правилах, как и в Одессе». Іменним указом від 27.10.1819 р. був заснований комерційний суд у Феодосії «на таком точно основании, как оный установлен в Одессе и Таганроге». Знову ж таки, іменним указом Сенату від 23.01.1820 р. «на таком же точно основании, как в Одессе» був запроваджений комерційний суд в Архангельську.

До відомства комерційного суду належали всі спори й позови щодо торговельного обігу, векселів, договорів та зобов'язань – як письмових, так і усних, всі справи про неспроможність, незалежно від звання осіб. Була визначена і підсудність комерційного суду, юрисдикція якого поширювалася не далі того міста, у якому він був заснований, і повіту¹⁰.

Сьомий розділ Уставу комерційного судочинства регулював одну з найважливіших стадій судочинства – винесення судом вироку, його виконання та апеляційне судочинство. Рішення приймалося більшістю голосів і заносилося до протоколу, який підписували голова і члени комерційного суду, після чого вирок оголошувався сторонам. Уставом висувалися певні вимоги до вироку, який обов'язково мав містити: спірні пункти і права, які служили основою для них; причини і доводи, які суд прийняв за основу; висновки або резолюцію суду. В незначних справах резолюція заносилася тільки до протоколу (Ст. 85). Передбачалися випадки коли вирок не потребував апеляції (Ст. 87, 90).

Необхідно звернути увагу, що історія становлення господарського судочинства тісно пов'язана із судовою реформою 1864 р. Статути, що були прийняті під час цієї реформи, встановлювали нові принципи судоустрою і судочинства. Так, було запроваджено незалежність суду від адміністрації, формальну незмінюваність суддів, гласність і публічність судових засідань, змагальність процесу, інститути адвокатури, нотаріат тощо. І хоча безпосередньо прийнятими Статутами комерційне судочинство реформоване не було, але загальні засади, що їх внесла ця реформа, спричинили опосередкований вплив і на подальше вдосконалення та розвиток цієї сфери. Крім того, було ініційовано складання проекту нового статуту комерційного судочинства, проект якого розроблявся протягом семи років.

Розробка і поява цього проекту спричинили досить жваву дискусію в наукових колах щодо доцільності існування комерційних судів як окремої, особливої судової установи. Однак, єдиної думки щодо права на існування комерційних судів так остаточно вироблено й не було.

Слід відзначити, що на кінець XIX ст. комерційні суди існували або як самостійні судові установи, як це було в Росії та Франції, або як особливі судові відділення при загальноцивільних судах Німеччини й Австрії.

Треба згадати розвиток західних українських земель, які тривалий час перебували під владою Польщі та Литви. До кінця XIV ст. суд Великого князівства Литовського був

Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні

подібний до суду Київської Русі. Вся повнота судової влади належала князю. Окремо існував церковний суд. Свої суди мали міські та сільські громади. В результаті розвитку державно-правових інститутів на кінець XIV ст. склалася така система судів: велико-князівський, домініальні, земські суди, гродські (замкові), підкоморські, у громадах діяли найдавніші за часом громадські, або копні, суди.

У феодальній Польщі джерелами права, що діяли й на західноукраїнських землях, були звичаї, пристосовані до умов середньовічного станового суспільства, нормативні акти Литви і Польщі, в тому числі привілеї, які надавалися групам осіб або станам, містам тощо, постанови, статuti й ордонанси.

Важливим джерелом права було Магдебурзьке право, перекладене українською мовою. За магдебурзьким правом міста звільнялися від управління й суду феодалів.

Однак найважливішим джерелом права були Литовські статuti. Близько четвертої частини в кожному з трьох Статутів присвячено процесуальному праву й питанням судочинства, яке було єдиним як у цивільних, так і кримінальних справах. Процес мав позовний (звинувачувальний) характер. Позивач сам збирав і доставляв у суд докази, підтримував звинувачення в судовому засіданні. Розгляд справи розпочинався з подання заяви потерпілим чи його близькими родичами (представництво). Сторони мали широкі процесуальні права. Велика увага приділялася судовим доказам, і свідкам, якими могли бути тільки християни.

З формуванням козацького республіканського ладу складається своєрідна правова система на Запоріжжі. Визвольна війна 1648-1654 р.р. – найяскравіша сторінка історії українського народу, яка поклала початок наступному етапові формування української державності.

Характер республіканської державності зумовив і сутність правової системи України, яка є необхідним елементом державності. Основою цієї системи було звичаєве право та гетьманські універсали. На деякий час було призупинено дію III Статуту 1588 р. та обмежено дію магдебурзького права. Але починається формування своєрідної судової системи з давнім принципом судочинства: «де три козаки, два третього судять».

Судова система Лівобережжя України у другій половині XVII – XVIII ст.ст. стала важливою ланкою в державному апараті Гетьманщини. Вона мала складну й розвинуту внутрішню структуру, яку можна класифікувати за різними критеріями. Так можна визначити судові органи за ієрархією: вищі, такі як суди генеральних і старшинських рад, гетьмана, Генеральна військова канцелярія, Генеральний військовий суд, та регіональні – полкові, сотенні та місцеві суди. За становою юрисдикцією – козацькі суди й суди міського стану, селянські, духовенства та іноземного купецтва. А також за предметною підсудністю – суди загальної компетенції та суди спеціальної компетенції. До судів спеціальної компетенції можна віднести вищі суди Гетьманщини за військовими та політичними справами, духовні, домініальні, цехові, купецькі, ярмаркові і митні суди.

Величезна кількість чинних норм права вносила різнобій у діяльність правозастосовчих органів. Ідея кодифікації знайшла підтримку царського уряду, яке сподівалося на зближення правової системи України та Російської імперії. Кодифікаційні роботи розпочалися у 30-ті роки XVIII ст. під час гетьманування Данила Апостола, коли було розроблено низку оригінальних за формою і змістом пам'яток права, зокрема «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – проект першого Кодексу українського права, який фактично став збірником чинного до кінця XVIII ст. права в Україні. Джерелами при кодифікації, без перебільшення можна назвати Литовські статuti й кілька збірок німецького права польського походження.

Судовий устрій за «Правами» передбачає дві категорії судів – загальній і спеціальній. До першої категорії належать суди, які можна визначити за обсягом компетенції та ієрархією: сільські, ратушні, магістратські, сотенні, полкові, полкові канцелярії, Генеральний суд і Генеральна військова канцелярія. Серед спеціальних судів можна виокремити третейський, полюбовний (мировий), духовний, ярмаркові або торговельні суди.

Відповідно до «Прав...» по закінченні розгляду судової справи суд приймав постанову – декрет. Вирок з кримінальної справи став називатися «мнение», а постанова з цивільної справи – «решение». Судові вирок та постанови приймалися більшістю го-

лосів членів суду. Вимогами до рішення є відповідність рішення чинному праву «всяк судья должен судить по сему праву и по написанным в немъ артикулам», а також справедливість, під якою розуміли «отжавать всякому то, к чему кто имеет право»¹¹. Сторона, що була невдоволена рішенням, мала право на апеляцію.

На початок XIX ст. українські землі здебільшого на Лівобережжі, Правобережжі й на Півдні знаходились в складі Російської імперії. Західноукраїнські території – Галичина, Північна Буковина та Закарпаття – були окраїнами Австрійської імперії. У цей період західноукраїнські землі були найбільш відсталою окраїною Австрійської імперії.

Загальна ситуація у судівництві Австрії виглядала так: у найнижчій ланці судочинства (для кріпаків) діяли домініальні суди, де судочинство здійснював сам феодал або, від його імені, «мандатори» або «юстиціарії». Ці суди розглядали всі цивільні та кримінальні справи кріпаків, оскільки так звані публічні нижчі земські суди, що мали б розглядати справи селян, за які загрожувала смертна кара, фактично припинили існування. У містах кримінальними справами займався «суд лавників» на чолі з міським суддею, цивільними – міська рада.

Разом із загальними судами в Австрії, в тому числі й у Галичині, діяли до того ж й спеціальні суди – військові, промислові, торговельні та інші. Торговельні спори розглядали торговельні суди у Відні, Празі та Трієсті (останній іменувався торговельним і морським судом). Спільні питання між підприємцями й робітниками, а також робітниками одного підприємства вирішували промислові суди, засновані 1896 р. лише в деяких містах (у Галичині – у Львові та Кракові).

Процесуальне право Австрії, зокрема цивільне судочинство, формувалося на засадах римського канонічного процесу, що передбачав змагальність сторін, письмову форму процесу, гласність.

Радянський період історії становлення й розвитку комерційних судів був не менш драматичним. В Україні, де після лютевих подій 1917 р. з'явилася реальна можливість розбудови самостійної державності, приймається низка нормативних актів, покликаних закріпити це становище, зокрема, III Універсал, IV Універсал Центральної Ради, Конституція України – «Статут про державний устрій, права і вільності УНР». У період з 1917 по 1920 рр., непростий для України, але дуже важливий для її відродження, разом із державними інституціями створюється й судова система. Слід зазначити, що в цей же період продовжує своє існування Одеський комерційний суд¹², який було скасовано лише в 1920 р. Але нові комерційні суди не були створені, хоча нормативна база для цього існувала.

Господарська реформа, що почалася у 1921 р., запроваджувала господарський розрахунок, надавала підприємствам оперативну та майнову самостійність. Постановою від 3 квітня 1922 р. Президія Вищої Ради Народного Господарства створила Арбітражну комісію при ВРНГ й арбітражні комісії при її місцевих органах, які були ліквідовані в 1931 р.

Процес розвитку організаційно-правового механізму вирішення економічних спорів триває в 1960 р. було затверджене Положення про державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР, відповідні положення про державні арбітражі союзних республік.

З прийняттям Конституції СРСР 1977 р., конституцій союзних, а також автономних республік органи державного арбітражу дістали статус конституційного органу. Відповідно до ст. 163 Конституції СРСР, спори між підприємствами, установами й організаціями вирішувалися органом, що не входив до судової системи, але здійснював широкі юрисдикційні функції стосовно прав та інтересів соціалістичних юридичних осіб.

Становище органів державного арбітражу було змінене в 1987 р. Вони перестали утворюватися при Радах Міністрів і виконавчих комітетах відповідних Рад народних депутатів і перетворилися на єдину значною мірою відокремлену систему; їхній новий статус був закріплений у Конституції СРСР і конституціях республік.

Кардинальні зміни в економічному та суспільному житті, впровадження ринкових механізмів, відмова від монізму права власності, інші перетворення зумовили не-

Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні

обхідність перегляду засад і порядку розв'язання спорів між господарюючими суб'єктами. Прийняття Закону України "Про арбітражний суд" ознаменував якісно новий етап у процесі формування органів господарського судочинства¹³.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. започаткувала новий етап у реформуванні системи судоустрою та процедури провадження справ у судових органах¹⁴. Відповідно до Конституції України були внесені зміни до Законів України «Про статус суддів», «Про органи суддівського самоврядування», «Про судоустрій України» та до Арбітражного процесуального кодексу, що мало метою вирішити першочергові завдання судочинства. Внаслідок арбітражні суди реорганізовано в господарські, які є спеціалізованими у системі судів загальної юрисдикції, назву Арбітражного процесуального кодексу України викладено в новій редакції – Господарський процесуальний кодекс України, а Вищий арбітражний суд України, ставши Вищим господарським судом України, набув процесуальних повноважень суду касаційної інстанції.

Таким чином, усі господарські суди незалежно від рівня здійснюють правосуддя шляхом розв'язання господарських (економічних) спорів, розгляду інших справ, віднесених до їхньої компетенції чинним законодавством.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що історію виникнення і становлення господарських судів можна умовно поділити на ряд великих періодів, у межах яких поступово накопичуються умови для наступного якісного перетворення розглядуваного явища, а також характеризують певну усталеність у правовому регулюванні та розумінні правової природи господарського суду¹⁵.

Сутність, форма, зміст рішення суду формувалися протягом багатьох століть, які знайшли втілення в сучасному законодавстві. Судове рішення є найважливішим процесуальним актом правосуддя, що являє вираз ставлення держави до сутності та значущості розглядуваного судом спору між суб'єктами господарчої діяльності¹⁶.

¹ Клеандров М. И. Арбитражные суды Российской Федерации. Учебное пособие. – М., 2001. – С. 9.

² Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. IV: Торговый процесс. Конкурсный процесс. – М., 2003. – С. 40-42.

³ Притика Д. М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – К., 2003. – С. 82.

⁴ Договор Руси с Византией 944 г.// Власов Ю. Н. Государство и право Киевской Руси. – М., 1999. – С. 186-188

⁵ Ковальчук Г. К. Стародавні пам'ятки правової культури України: навчальний посібник до курсу «Основи держави і права України». – Рівне, 1996. – С. 29-30.

⁶ Яшин В. Л. Проблемы социальной организации Новгородской республики// История СССР. – 1970. – № 1. – С. 46.

⁷ Московский Коммерческий Суд. Очерки истории Московского Коммерческого Суда (1833-1908 гг.) и его современные деятели /Под ред. Председателя Н.А. Победоносцева и члена Суда Т.М. Годзевича. – С.-Петербург, 1909. – С. 5.

⁸ Краткое обозрение истории судоустройства и судопроизводства в России. – М., 1855. – С. 16.

⁹ Ерошин Н. П. Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1960. – С. 5.

¹⁰ Полное собрание законов торговых и ремесленных в двух томах. Настольная справочная книга для купцов, торговых контор, фабрикантов, ремесленников, подрядчиков, присутственных мест, банков, нотариусов и вообще для всех, соприкасающихся с торговыми и промышленными делами. – М.: Издание государственной канцелярии. Типография Ф. Югансона и Д. Медынцевой «У Красных ворот», 1876. – С. 147.

¹¹ Пам'ятки політико-правової культури України. Права, за якими судиться малоросійський народ / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – С. 80.

¹² Серета А., Серета О. Становлення судової системи в Україні (1917-1918 рр.)// Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 20.

¹³ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 36. – Ст. 469.

¹⁴ Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Отримано 21.02. 2008

Резюме

Целью и актуальностью данной статьи является исследование истории становления судебной власти с учетом специальной юрисдикции для рассмотрения хозяйственных споров, развитие нормативно-правовой базы, зарождение и развитие института судебного решения.

І. В. КОВАЛЬЧУК

*Інна Валентинівна Ковальчук, аспірантка
Львівського національного університету
ім. І. Франка*

**ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ
В КИЇВСЬКІЙ РУСІ**

Усиновлення є одним із найдавніших і традиційних інститутів сімейного права. Правове регулювання цього соціального явища було відоме ще в давньому Римі. Але умови такого прийняття дітей у сім'ю, його процедура та правові наслідки змінювалися з історією розвитку людства.

Метою цієї статті є дослідження одного з найважливіших етапів виникнення і становлення правового регулювання інституту усиновлення на території України.

В основу написання статті покладено праці науковців, які досліджували інститут усиновлення в різні часи, а саме: К. П. Анненков, Л. М. Артюшкіна, І. В. Гессен, Н. В. Летова, Д. І. Мейер, К. В. Неволин, А. М. Нечаєва, М. О. Ошанин, К. П. Шматков та інші.

Усиновлення – за родового ладу і взагалі в первісному суспільстві мало надзвичайно широке застосування і різноманітні форми.

При пануванні родового ладу, родовий союз був єдиним середовищем, у якому індивід знаходив не лише безпеку й можливість матеріального існування, але і всі умови для соціального та релігійного спілкування.

Родові союзи, своєю чергою, часто виявлялися в такому стані, що їм доводилося широко розкривати двері свого роду для чужорідних. Рід, як і окрема особистість, щоб вистояти в боротьбі зі собі подібними, мусив бути сильним, насамперед, кількістю своїх членів.

Тим часом роди часто переривалися від хвороб, голодувань, воєнних втрат, і природне побоювання остаточного зникнення роду спонукало вдатися до штучного збільшення свого складу шляхом прийняття до свого складу чужинців.

У таких державах як давньогрецькі міста, усиновлення служило єдиним корективом соціального безправ'я численних чужинців, що стояли поза родовими організаціями. Нарешті, адаптування цілих чужих родів мало сприяти створенню великих суспільних союзів.

На період формування давньоруської централізованої держави (X ст.) Візантія, враховуючи її вдале геополітичне положення відносно Києва, беручи до уваги вже сформовану політичну й правову систему, розвиток економічних відносин, активні дипломатичні зв'язки між двома державами протягом X століття і єдину релігію, мала визначний вплив на процес державотворення Давньої Русі.

Виникнувши у Древньому Римі, усиновлення набуває й суто юридичної форми, яка згодом через Візантію перейшла до християнського світу.

Усиновлення як «штучне синовство», як прийом «стороннього» до складу родини відбувалося в Давній Русі ще в часи язичництва.

Дослідники життя та побуту древніх слов'ян констатують, що відчуття обов'язку перед рідною землею, моральна чистота і гідність, людинолюбство і співчуття завжди були основою духовного та сімейного виховання.

© І. В. Ковальчук, 2008